

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
ELMÉLETI NYELVÉSZET PHD PROGRAM**

MITRING ÉVA

A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ

**A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ LÉTREJÖTTÉBEN SZEREPET JÁTSZÓ
NYELVI TÉNYEZŐK KVANTITATÍV VIZSGÁLATA A (BV) ÉS (BVN) VÁLTOZÓK
VALAMINT A (-T VÉGŰ IGÉK KIJELENTŐ MÓDJA) ÉS A (-T VÉGŰ IGÉK
FELSZÓLÍTÓ/KÖTŐMÓDJA) VÁLTOZÓK ESETÉBEN**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZESEI

SZEGED

2005

1. A DOLOGZAT CÉLJA, FELÉPÍTÉSE ÉS TÁRGYA

A kvalitatív hiperkorrekció vizsgálata a magyar beszélőközösségben mintegy 20 éves múltat tekint vissza. Ennek mérföldkövei elsősorban PLÉH és munkatársai (PLÉH, 1985, 1990 és 1995; BÁNFAI, BODOR és PLÉH, 1987; és PLÉH és BODOR, 2000 és 2001) valamint KONTRA (1998 és 2003) nevéhez fűződnek.

Értekezésemnek kettős célja van. Egyrészt összegezni kívánom mind a hazai, mind pedig a külföldi hiperkorrekciós vizsgálatokat. Ezzel egyfelől be kívánom mutatni, hogy hol állnak a világ hiperkorrekciós kutatásai, s ezek alapján mit tudunk a jelenségről. Másfelől pedig pontosan ez az áttekintés világít rá olyan területekre, amiket eddig még csak elszórtan, vagy egyáltalán nem kutattak. Az értekezés másik fő célja, hogy a hiperkorrekció megjelenésének esélyeit belső, nyelvi megszorítások segítségével is leírjam. Legfőbb céljaim a hiperkorrekciós kutatások összegzése és azok kibővítése.

A dolgozat hat fő fejezetre tagolódik. Az első fejezet a bevezetés. A második fejezet összegzi mindazt, amit ma tudunk a hiperkorrekcióról. Ebben a részben a kvalitatív és kvantitatív hiperkorrekció definiálásán és összevetésén kívül áttekintem mind a hazai, mind pedig a külföldi hiperkorrekciós kutatásokat. Ezután kísérletet teszek a hiperkorrekció társadalmi megítélésére utalva a Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár vonatkozó megjegyzéseire, valamint két előtanulmány (MITRING, előkészületben, a és b) eredményeire. Bemutatok továbbá három egyszerű modellt, amelyek a hiperkorrekció kialakulásának fázisait veszik sorra hangsúlyozva a nyelvi rendszer inherens bizonytalanságait, az utánzási hajlamot, valamint a tudati állapotok változását, amik mind meghatározó szerepet töltenek be a folyamatban.

A harmadik részben élőnyelvi példákat mutatok be, valamint ezek kategorizálást a kialakulásukban szerepet játszó nyelvi tényezők alapján.

A negyedik rész egy szociolingvisztikai felmérést mutat be, s annak eredményeit elemzi kvantitatív módszerekkel. Ebben a fejezetben a nyelvi felmérés minden fontos körülményéről beszámolok, mint pl.: a független változókról, az adatközlőkről, hipotéziseimről és az alkalmazott módszerekről. Az értekezést magyar, valamint angol nyelvű összefoglalás zárja.

A dolgozat tárgya egyrészt a kvalitatív hiperkorrekció bemutatása. Itt érdemes megjegyezni, hogy ez a fajta hiperkorrekció nem azonos a labovival. Az általam vizsgált hiperkorrekció, vagy túlhelyesbítés minőségi különbségekhez vezet.

Ez megmutatkozhat teljesen új formák létrejöttében, vagy – ami az általam vizsgált nyelvi változók során jellemző – kontextuálisan helytelen változat-használatban. Másrészt egy kvantitatív vizsgálatot is leírok. Ennek során új, nyelvi, független változók (szórend, ige és vonzata közti távolság, elvárható végződések száma és *-t* vs *-szt* végű igék) hatását vizsgálom négy függő, ugyancsak nyelvi változónál – a lokációt kifejező (bV) és (bVn), valamint a (*-t* végű igék kijelentő módja) és (*-t* végű igék felszólító/kötőmódja) – kialakuló hiperkorrekció esetében.

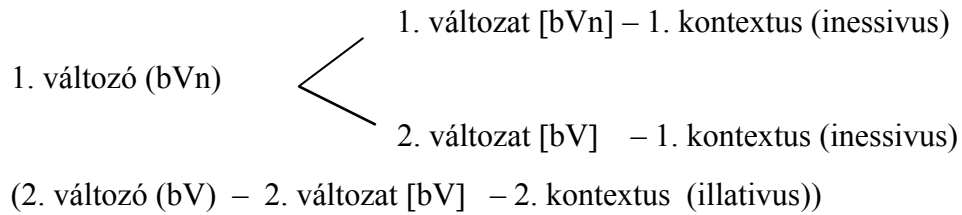
Itt most elsősorban azokra a részekre kívánok összpontosítani, amelyekkel én járultam hozzá a hiperkorrekció jelenségének még pontosabb, még szélesebb körű leírásához. Ennek értelmében bemutatok egy újszerű ábrát, amely PLÉH (1990: 58) modelljét alapul véve még pontosabban – a változók és változataik kapcsolatát pontosabban bemutatva – írja le a hiperkorrekció kialakulásának fázisait. Ezen kívül kutatásaimat kiterjesztem egy olyan területre, a gyermeknyelvre, amelyet a hiperkorrekció szempontjából eddig még nem vizsgáltak. A kétnyelvűek körében felbukkanó hiperkorrekció elemzésekor amellettt érvelek, hogy ezeket az eredményeket fel lehet használni a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírására. A legnagyobb újításom abban rejlik, hogy az eddigi tanulmányokkal ellentétben megkísérlem bemutatni, hogy a hiperkorrekció kialakulásában nem csupán külső, szociális tényezők játszanak meghatározó szerepet, hanem belső, nyelvi is. Ennek során bemutatom a négy vizsgált változó valamelyikét tartalmazó mondatok kategorizációját is.

2. A HIPERKORREKCIÓ KIALAKULÁSÁNAK FÁZISAI

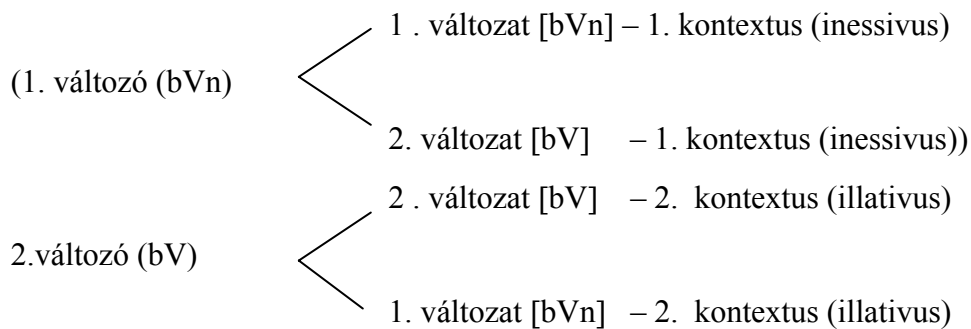
A hiperkorrekció jelenségének megértésében fontos szerepe van annak, hogy értsük, hogyan is alakul ki a hiperkorrekció. Külföldön JANDA és AUGER (1992: 210), Magyarországon pedig PLÉH (1990: 58) és ÁGEL (1991: 84) mutatják be modelljeiket. Én PLÉH modelljét fejlesztettem tovább. Ennek segítségével jobban megérthetjük, hogyan alakul ki a hiperkorrekció, ugyanis pontosabb képet ad a folyamatban résztvevő változók és változataik viszonyáról.

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés

1. változó (bVn) – 1.változat [bVn] – 1. kontextus (inessivus)
2. változó (bV) – 2. változat [bV] – 2. kontextus (illativus)

II. fázis – természetes redukciós folyamat**III. fázis – stigmatizáció**

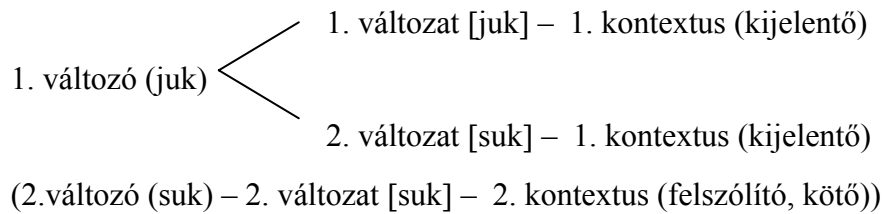
A [bV] változat kontextus mentes stigmatizációja.

IV. fázis – hiperkorrekció

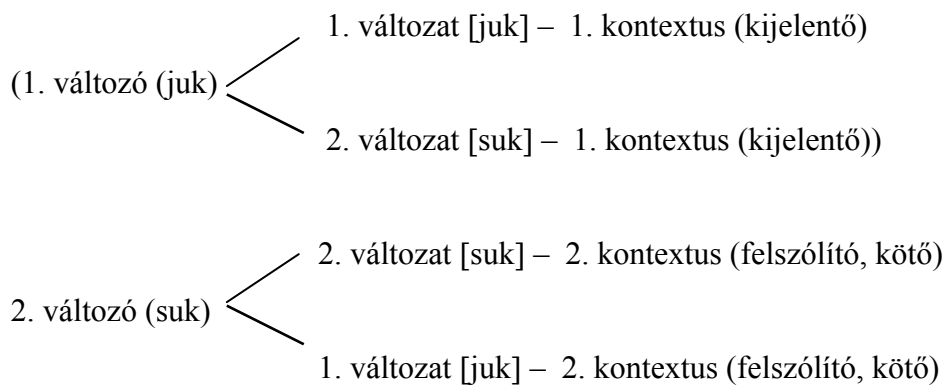
1. a ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (bV) és (bVn) változók esetében

I. fázis – ideális kezdőállapot: 1:1-hez megfeleltetés

1. változó (juk) – 1. változat [juk] – 1. kontextus (kijelentő)
2. változó (suk) – 2. változat [suk] – 2. kontextus (felszólító, kötő)

II. fázis – természetes redukciós folyamat**III. fázis – stigmatizáció**

A [suk] változat kontextus mentes stigmatizációja.

IV. fázis – hiperkorrekció

1.b ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a (-t végű igék kijelentő módja) és a (-t végű igék felszólító/kötőmódja) esetében

3. HIPERKORREKCIÓ A GYERMEKNYELVBEN

Egy korábbi tanulmányomban (MITRING, 2003) arra keresem a választ, hogy vajon a gyermeknyelvben is kimutathatók-e a hiperkorrekció jelei. A gyermeknyelvi kutatások egyik alapvető kérdéséből indulok ki, ami arra keresi a választ, hogy vajon a gyermek teremti (nativista elmélet), utánozza (empirikus elmélet), vagy esetleg rekonstruálja-e a nyelvet (LENGYEL, 1981: 289). Bizonyos, hiperkorrekt formák (pl.: *rengőr*, *korta*, *labgát*, *óvodába* a felnőttnyelvi *rendőr*, *torta*, *labdát* és *óvodába* helyett) megléte a gyermeknyelvben az utánzáselmélet megcáfolásaként értelmezhető. Amellett érvelek, hogy ezek az alakok hiperkorrektek.

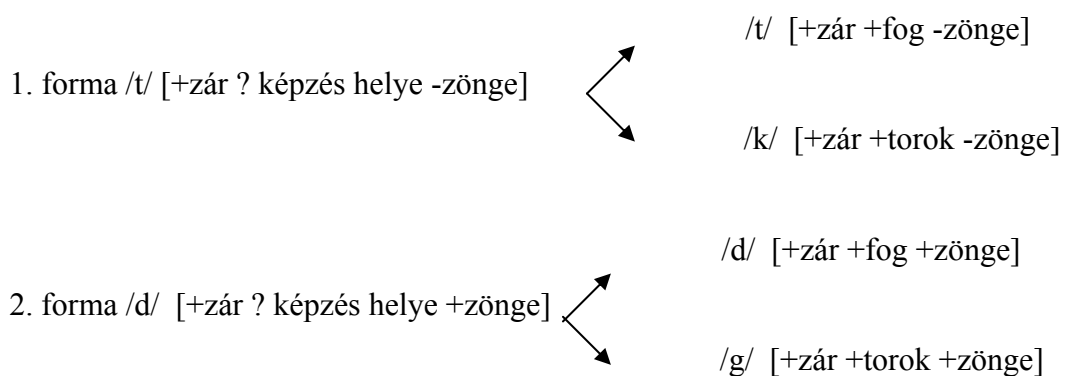
A gyermeki hangfejlődés az anyanyelv elsajátítása során a legkisebb fiziológiai erőfeszítés irányát követi (LENGYEL, 1981: 45–46), vagyis a könnyebben ejthető hangokat előbb, míg a nehezebben ejthetőket később produkálja. Az eddigi vizsgálatok arra is fényt derítettek, hogy a gyermekek mind a hangok képzési helyére, mind pedig képzési módjára nézve egy bizonyos sorrendiséget követnek (LENGYEL, 1981: 152). Leegyszerűsítve, a képzés helyére fókuszálva úgy összegezzük, hogy a gyermekek először az ajakhangokat [p], [b], ezt követően a foghangokat [t], [d], és végezetül a torokhangokat [k], [g] sajátítják el. Ennek a sorrendiségnek köszönhetően, két éves kor környékén, nem ritkák a *tutya* (*kutya* helyett), és *dombol* (*gombol* helyett) szóalakok. Itt lép a képbe a másik nagy befolyásoló tényező, vagyis a másodlagos kontroll. A szülők ezeket a formákat többkevesebb nyomatékkal korrigálják, esetleg tiltják. Valószínűsíthető, hogy ennek eredményeképpen – még ha nem is tudatosan – a gyermek a [p], [b], [t], [d] hangokat stigmatizálja, lehetőleg kerüli. A hiperkorrekció révén – mivel ez egy rosszul értelmezett szabály túláltalánosítását jelenti – már nem csak ezekben a normától eltérő alakokban (pl. *tutya*) igyekszik pótolni őket az eddigre már elsajátított nehezebb hangokkal, hanem ott is, ahol normatívan ténylegesen az előbb említett, viszonylag könnyebb ejtésű hangok szerepelnek. Így jönnek létre a hiperkorrektnek minősülő *ukolsó* (*utolsó* helyett) és *kélapó* (*télapó* helyett) alakok.

Saját modelletem segítségül hívva a következő fázisokat különítem el a hiperkorrekció kialakulásában a gyermeknyelvben:

I. fázis – a felnőttnyelvre jellemző ideális állapot, ahol a 4 fonéma elkülönül egymástól minimum egy megkülönböztető jegyben

1. forma /t/ ----- [+zár +fog -zöngé]
2. forma /d/ ----- [+zár +fog +zöngé]
3. forma /k/ ----- [+zár +torok -zöngé]
4. forma /g/ ----- [+zár +torok +zöngé]

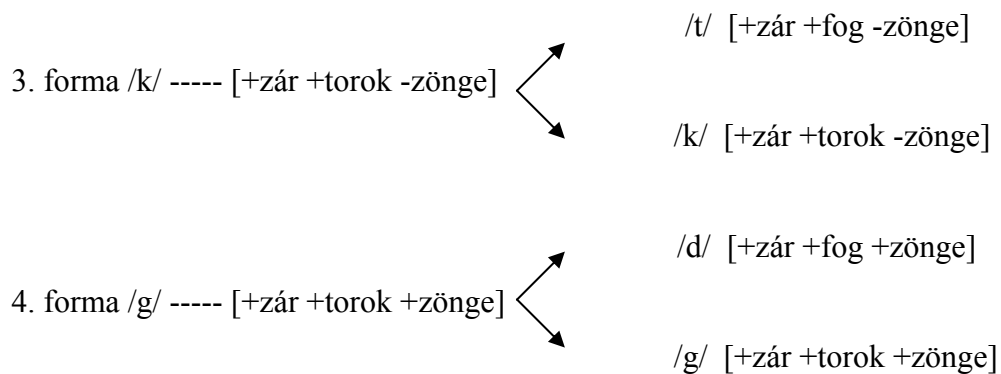
II. fázis – kb. 2 éves korban még csak a zöngéesség szerinti kontraszt alakul ki, a képzés helyét kifejező jegyek e korszakban még nincsenek értelmezve, ebből következőleg azon fonémák, amelyek a felnőttnyelvben csak e jegyben (képzés helye) különülnek el, itt még nem. Ebben a korszakban a gyermek számára még nincs különbség /p/-/t/-/k/ illetve /b/-/d/-/g/ fonémák közt. A gyermek, ugyanis, az „egyszerre egy kontraszt” elvét követi. Ennek értelmében a gyermek egy meghatározott (jelen esetben a zöngéesség szerinti) kontraszt elsajátítása folyamán nem kezd egy új kontraszt (esetünkben a képzés helye szerinti) elsajátításába (LENGYEL, 1981: 149). A kontrasztok sorrendiségéről JAKOBSON is azt állapítja meg, hogy azok univerzálisak abban a tekintetben, hogy a gyermek – anyanyelvétől függetlenül – előbb a könnyebb, majd a nehezebb kontrasztokat sajátítja el (LENGYEL, 1981: 150). Ha feltételezzük, hogy a fonémahármasok tagjai közt nincs különbség a gyermek számára, akkor mivel magyarázható az a törvényszerűség, hogy ajak- illetve foghangokat használ torokhangok helyett, de fordítva sohasem? Erre a kérdésre szintén a sorrendiség adja meg a választ. Ennek értelmében a gyermek nem csupán a kontrasztoknál, hanem a kontrasztokon belül is sorrendiséget követ. Így a képzés helyének elsajátítása folyamán először az ajak-, majd a fog- s végül a torokhangok elsajátítására kerül sor. A legkisebb erőfeszítés elve alapján a gyermek a foghangot alkalmazza a később megjelenő torokhangok helyett.

A gyermeki repertoárban olyan szavak jelennek meg, mint pl. a *tutya* és a *dombol*.

III. fázis - A II. fázis során gyakran használt /t/ és /d/ stigmatizációja, ami leginkább korrekcióban, ismételtetésben, s esetleg tiltásban nyilvánul meg.

IV. fázis – kb. 2,5–3 éves korra kialakul a képzés helyét kifejező kontraszt is. A fentebbi fonémahármasok tagjai – /p/-/t/-/k/ illetve /b/-/d/-/g/ – már kölcsönösen nem felcserélhetők. A stigmatizált /t/ és /d/-t szinte minden környezetben kerüli a gyermek. A nagyobb erőfeszítést igénylő /k/ és /g/ túlzott, hiperkorrekt használata alakul ki.

A gyermeknyelvben a következő szavak megjelenése fordulhat elő, pl.: *kélapó* és *oga*.

2. ÁBRA. A hiperkorrekció kialakulásának fázisai a gyermeknyelvben

4. A HIPERKORREKCIÓ, MINT A KÉTNYELVŰEK MENTÁLIS LEXIKONJÁNAK LEÍRÁSÁHOZ HASZNÁLHATÓ ESZKÖZ

A kétnyelvűségi kutatások egyik alapvető kérdése a kétnyelvűek mentális lexikonjának leírása, vagyis annak feltérképezése, hogy vajon ezeknek a beszélőknek a nyelvi rendszerei egymástól függetlenül, vagy kölcsönösen összefüggve tárolódnak-e. Más szóval annak megválaszolása, hogy a weinrechi hármas tagolódású rendszer (vö. WEINREICH (1953)) melyik kategóriájába sorolható.

JANDA és AUGER (1992) tanulmányában bemutatja, hogy a francia anyanyelvű beszélők körében megjelenhet a hiperkorrekció, ha angolt, mint idegen nyelvet tanulnak. Ez a hiperkorrekt *h*-betöltés egy túláltalánosításnak köszönhető, amely egyben a stigmatizált *h*-törlés kerülése következtében jön létre.

Egy kéziratomban (MITRING, kézirat, a) amellet érvelek, hogy a hiperkorrekció pusztá léte arra lehet érv, hogy a kétnyelvűek nyelvi rendszere semmiképp sem valószínű, hogy külön-külön tárolódnak, hiszen akkor egyik nyelv sem hatna a másakra, s nem alakulna ki sem a stigmatizáció, sem pedig a hiperkorrekció.

5. KVANTITATÍV VIZSGÁLAT A KVALITATÍV HIPERKORREKCIÓ LÉTREJÖTTÉBEN SZEREPET JÁTSZÓ NYELVI TÉNYEZŐK LEÍRÁSÁRA NÉGY VÁLTOZÓ – A (BV) ÉS (BVN), VALAMINT A (-T VÉGŰ IGÉK KIJELENTŐ MÓDJA) ÉS A (-T VÉGŰ IGÉK FELSZÓLÍTÓ/KÖTŐMÓDJA) – ESETÉBEN

5.1. Előzmények a hazai hiperkorrekciós kutatásokban

A hazai (és külföldi) hiperkorrekciós kutatások áttekintése során felmerül az a kérdés, hogy a hiperkorrekciós kutatások vajon megfelelnek-e a nyelvészeti kutatómódszertan egyik alapvető elvének, a beágyazottsági probléma követelményinek. Ennek értelmében bármely nyelvi jelenség vagy változás vizsgálata csak úgy tekinthető adekvátnak, ha az megfelel ama követelménynek, hogy mind a külső (társadalmi), mind pedig a belső (nyelvi) tényezők befolyásoló szerepéről számot adunk. Ahhoz, hogy lássuk, az eddigi hazai hiperkorrekciós kutatások mire irányultak, érdemes áttekinteni azokat táblázatos formában (1. táblázat).

Szerző(k)	Év	Eredmények/újítások
PLÉH	1985	-Az oktatási szint, és életkor növekedésével nő a stigmatizált formák elutasítása és a hiperkorrekció. A speciális képzésű anyanyelvoktatás ellensúlyozhatja a hiperkorrekciót.
BÁNFAI, BODOR és PLÉH	1987	-Az önfigyelés növekedése (tükör jelenléte) csökkenti a hiperkorrekciót, s normakövetőbb magatartást eredményez.
PLÉH	1990	-A hiperkorrekció kialakulásának modellje. -A hiperkorrekció kialakulásában fonetikai, morfológiai és szemantikai–kognitív bizonytalanságok is szerepet játszanak. -A változók különböző mértékben stigmatizáltak. A leginkább elítélt a <i>-suk</i> , ezt követi a <i>-nák</i> , <i>-szak</i> majd a <i>-ba</i> .
PLÉH	1995	-Az adatközlők produkciója jobban közelít a normához, mint ítéleteik, azaz a hiperkorrekció jobban hat az ítéletre, mint magára a produkcióra (u.i. kevésbé tudatos). -A külső, független változók vizsgálata első ízben.
PLÉH és BODOR	2000 és 2001	-A hiperkorrekció metaforikus és pszichológiai modellje. Szuperego – Ego – Id büntet egyensúlyoz hiperkorrekció norma stigmatizáció
KONTRA	1998	-A közvetlen és kikövetkeztetett ítéletek nem egyenrangúak. -A kikövetkeztetési hipotézis nem igazolható, vagyis ha az adatközlő helytelennek ítél pl. egy hiperkorrekciót előhívó mondatot, abból nem következtethetünk arra, hogy a hiperkorrektet helyesnek tartaná. -Egy változóra adott ítéletből sem mindig lehet kikövetkeztetni az adott változó másik előfordulásának megítélését.
KONTRA	2003	-A hiperkorrekció szempontjából: <ul style="list-style-type: none"> • az iskolázottságnak szignifikáns hatása van szinte mindenhol méghozzá úgy, hogy az iskolázottak standardabbak (kivéve a hiperkorrekciót előhívó suksükölés megítélésénél, ahol ők hiperkorrektebbek). • a lakhelynek is túlnyomórészt szignifikáns hatása van: a budapestiek standardabbak a vidékieknél s a falvakban lakóknál. • a nemnek általában nincs szignifikáns hatása. • az életkornak kb. az esetek felében van szignifikáns hatása: a fiatalok standardabbak (kivéve a hiperkorrekciót előhívó suksükölés megítélésénél, ahol ők hiperkorrektebbek).
ÁGEL	1991	-A hiperkorrekció kialakulásának tudati szint szerinti modellje.
MITRING	2000	-A büntető jellegű anyanyelvi oktatásnak szerepe van a hiperkorrekció kialakulásában.

1. TÁBLÁZAT. A hazai hiperkorrekciós kutatások összefoglalása szerzők, s legfontosabb eredményeik szerint

A hazai hiperkorrekciós kutatások áttekintése meggyőző arról, hogy kvantitatív módszerekkel eddig még nem vizsgálták a belső nyelvi tényezők hatását a hiperkorrekció kialakulásában.

5.2. A vizsgálat célja

A vizsgálat során arra keresem a választ, hogy vajon vannak-e nyelvi, belső tényezők is – az eddig kimutatott külső, társadalmiak mellett – amelyek jelentős szerepet játszanak a hiperkorrekció kialakulásában. Ilyen faktorok meglétét már csak azért is feltételezni lehet, mert PRESTON (1991) is kijelenti, hogy a független változók, azaz faktorok nem azonos mértékben magyarázzák a variabilitást. Hierarchia mutatható ki ezek szerepének meghatározó voltában, mégpedig oly módon, hogy a leginkább meghatározók a nyelvi faktorok; ezt követik a társadalmiak, majd a hierarchia alján a stílusfaktorok állnak.

5.3. A mondatok kategorizációja

Főként élőnyelvi gyűjtéseim elemzése vezet oda, hogy megalkossam a négy vizsgált függő változót tartalmazó mondatok kategorizációját. Ez a csoportosítás lényegében azt tükrözi, hogy mivel magyarázható a hiperkorrekció kialakulása az adott esetben, mi lehet az oka a nyelvi bizonytalanságnak, a többfajta végződés kialakulásának:

(bV) és (bVn):

1. kategória: „amire nincs magyarázat”. A biztonságos (eredetileg inessivusi) [bVn] alak jelenik meg a megbélyegzett (eredetileg illativusi) [bV] helyett. A túlhelyesbítés csupán a korábban vázolt folyamattal (lásd 1.a. ábra) magyarázható.

(1) *Tudna filmet adni a fényképezőgépemben?*

(2) *Rengeteg embert adunk a közigazgatásban.*

2. kategória: „kontamináció”. A hiperkorrekt alak megjelenése azzal magyarázható, hogy a mondatban direktív (dinamikus) predikátum szerepel, de ez helyettesíthető egy lokatív (statikus) predikátummal. Sőt lehet, hogy az esetek többségében ez utóbbi a gyakoribb, tehát pragmatikailag az utóbbi az elsődleges.

- (3) *két szemben állított vélemény* (vö. *álló*)
 (4) *A Tisza rádióban most kerültünk igazán időzavarban.* (vö. *vagyunk*)

3. kategória: „kinek a perspektívája?”. Talán legnagyobb a bizonytalanság mégis azokban az esetekben, ahol az ige kognitívan kétértelmű, azaz a perspektíva is szerepet játszik. Itt a beszélőnek kell eldöntenie, hogy direktív, vagy lokatív perspektívát választ-e. Sokszor azonban úgy tűnik, hogy az alternatívák közti választás során nem az előbb említett tényezőket vesszük figyelembe, hanem inkább a biztonságos formát preferáljuk.

- (5) *... és körmeimmel lyukat vájtam a kabátja **ujjában*** (hol/hova?)
 (6) *A pokolgépet egy **kisteherautóban** rejtették el.* (hol/hova?)

(-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja):

1. kategória: „amire nincs magyarázat”. Az 1. forma [juk] ott jelenik meg, ahol egyértelműen felszólító (7), (8), illetve kötőmódot (9) várnánk.

- (7) *Mohamedán országok képviselői kérik, hogy a megfelelő felszerelést **biztosítjuk**.*
 (8) *Engedélyt kell kérni, hogy **bekapcsolhatja** a kék fényt.*
 (9) *... nem azzal a céllal születtek, hogy **megalkotjuk** a formális pragmatikát.*

2. kategória: „reális vagy irreális?”. Jóval nagyobb a bizonytalanság azokban az esetekben, ahol a főmondat után a mellékmondatban kijelentő, illetve kötőmód is állhat. Itt a beszélőnek kell eldöntenie, hogy valami reálisat (tény), vagy irreálisat (kétely, tagadás, kérdés, lehetőség, bizonytalanság, megengedés, korlátozás) akar-e kifejezni. A gyakorlatban azonban úgy tűnik, hogy az alternatívák közti választás során nem az előbb említett értelmi tényezőket vesszük figyelembe, hanem a biztonságos kijelentő módot használjuk.

- (10) *Ennek a készítménynek nem az a feladata, hogy **visszafordítja** az öregedés folyamatait.* (Mivel egy új készítmény bemutatásakor hangzott el, annak csak jövőbeli, még nem létező feladatáról lehet szó).
 (11) *Megvitatjuk, hogy hogyan **tanítjuk** a csoportokat.* (Év elején, az oktatás megkezdése előtt még csak tervről, nem realizálódott feladatokról lehetett szó).
 (12) *Mindennél fontosabb, hogy szemmel **tarthatja** a férjét.* (Egy jövőben bevetendő módszer esetén szintén nem megvalósult tényről beszélünk).

5.4. A vizsgálat null-hipotézisei

Korábbi előtanulmányaim (MITRING, 20001 és 2002), valamint előnyelvi gyűjtéseim alapján a következő null-hipotézisek megvizsgálását tartom vizsgálatra érdemesnek:

- (i) Az ige és vonzata közti távolság (azaz van-e közbeékelődő elem) nem játszik szerepet a hiperkorrekció kialakulásában. Tehát mindegy, hogy a *Behajtottunk az utcában* vagy a *Behajtottunk, mielőtt figyelmesen körülnéztünk volna, az utcában* mondat grammatikalitását kell megítélni.
- (ii) Az ige és főnévi vonzatának sorrendje, a szórend (azaz a szórend a (bV) és (bVn) változó esetében) nem bír befolyásoló szereppel a hiperkorrekció kialakulásában. Azaz mindegy, hogy a *Behajtottunk az utcában* vagy a *Minden utcában behajtottunk* mondat grammatikalitásáról kell véleményt alkotnunk.
- (iii) Az elvárható főnévi végzések illetve igemódok száma (azaz lehetséges-e többféle végződés a perspektíva függvényében, illetve többféle folytatása a mondatnak a realitás mértékétől függően) vagyis hogy a kontextus melyik kategóriába sorolható (lásd a főnevek és igeik kategorizációját az 5.3 pontban) nem hat a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságára. Tehát ugyanolyan normatív érzékkel ítéljük meg az első kategóriájú *Nem engedte, hogy leállítsák a gépet* és a második kategóriájú *Fontos, hogy a kormány támogatja a szegényeket* mondatokat.
- (iv) A *-t* vs. *-szt* végű igeik (annak ellenére, hogy utóbbiak esetében a normától való eltérés társadalmi megítélése jóval kedvezőbb; KONTRA, 2003; és MITRING, előkészületben, b) nem befolyásolják, hogy a hiperkorrekció milyen mértékben jelenik meg. Vagyis a *Miért kockáztatta volna, hogy meglátják* és a *Miért kockáztatta volna, hogy elhalasztják a találkozót* típusú mondatok megítélése hasonló.
- (v) A különböző feladattípusokban (vö. hibajavítás és mondatkiegészítés) a hiperkorrekció azonos arányban fordul elő. Más szóval a passzív (átmeneti) és aktív hiperkorrekció előfordulása azonos mértékű.

5.5. A vizsgálat adatközlői, módszerei

A nyelvi felmérésben 202 középiskolás diák vett részt. Az adatközlőknek kétfajta feladatot kellett megoldaniuk:

1. írásbeli mondatok értékítélete és hibajavítás,
2. írásbeli mondatkiegészítés megadott kulcsszavak segítségével.

A módszerek kiválasztásakor részben követem, részben pedig szakítok a korábbi vizsgálatok módszereivel. Az első típusú feladatban ötvözők kétféle feladattípust, az úgynevezett grammatikalitási ítéleteket és az írásbeli hibajavítást. Ezt azzal a szándékkal teszem, mert úgy vélem, hogy ez a fajta feladattípus kevesebb téves eredményhez vezet, ugyanis nem vagyok meggyőződve, hogy a tisztán grammatikalitási ítéletekkor az adatközlők a vizsgálat szempontjából releváns kutatott szempontok miatt ítélik így vagy úgy. A második feladattípus megtalálható korábbi vizsgálatok módszerei között is (lásd pl.: KONTRA, 2003).

A csupán írásbeli tesztelés természetesen nem ad, s nem is adhat teljesen valós képet a magyar beszélőközösség nyelvhasználatáról a hiperkorrekció tükrében. Arra viszont alkalmas ez az elicitáció, hogy tendenciákat mutassak ki arra vonatkozólag, hogy milyen nyelvi tényezők meglétekor milyen valószínűséggel várható írásban, s valószínűsíthetően beszédben is a hiperkorrekció megjelenése.

Két ok miatt döntöttem az írásbeli tesztelés mellett. Egyrészt a kvantitatív hiperkorrekció viszonylag marginális jelenség, ezért szóbeli tesztelése nagyon időigényes volna. A fő ok viszont az, hogy így tökéletesen tudom kontrollálni a vizsgálandó nyelvi, független változók előfordulásának gyakoriságát és kombinációját. Ez csupán a beszélt nyelv vizsgálata során szinte lehetetlen volna. Az írásbeli tesztelés ellen szóló érvként természetesen a megfigyelői paradoxon elkerülésének igényét lehet fölhozni.

5.6. A vizsgált független változók

A null-hipotézisekben is bemutatott, vizsgálandó belső, nyelvi tényezőknek a következő kombinációi lehetségesek:

Lokáció kifejezésére:

1. kategória = amire nincs magyarázat	2. kategória = kontamináció	3. kategória = kinek a perspektívája?
1. kategória + távolság	2. kategória + távolság	3. kategória + távolság
1. kategória + szórend	2. kategória + szórend	3. kategória + szórend
1. kategória + távolság + szórend	2. kategória + távolság + szórend	3. kategória + távolság + szórend

2. a TÁBLÁZAT. A belső, potenciálisan befolyásoló tényezők kombinációi a (bV) és (bVn) változók esetén

2.a táblázatból kiolvasható, hogy a (bV) és (bVn) változók esetén 12 lehetséges kombinációval számolhatunk. Hogy egy-egy belső, nyelvi tényező befolyásoló szerepét megvizsgáljuk, olyan eseteket kell összehasonlítani, amelyek csupán egy megkülönböztető jegyben térnek el egymástól, vagyis minimális pároknak tekinthetők.

Mód kifejezésére:

-t végű 1. kategória = amire nincs magyarázat	-t végű 2. kategória = reális vagy irreális?
-szt végű 1. kategória	-szt végű 2. kategória
-t végű 1. kategória + távolság	-t végű 2. kategória + távolság
-szt végű 1. kategória + távolság	-szt végű 2. kategória + távolság

2.b TÁBLÁZAT. A belső, potenciálisan befolyásoló tényezők kombinációi a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén

A 2.b táblázat azt mutatja, hogy a másik vizsgálandó belső változóknál, a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetén 8 lehetséges kombinációval kell számolnunk.

5.7. Az eredmények

Az eredmények részletes bemutatása helyett itt csak a tendenciákat kívánom fölvezetni. Az eredmények értékelése során sikerül bebizonyítani, hogy mind az öt nullhipotézist elvethetjük:

- (i) Az ige és vonzata közti távolság (azaz van-e közbeékelődő elem) szerepet játszik a hiperkorrekció kialakulásában. Minél nagyobb ez a távolság, minél több a közbeékelődő elem, annál nagyobb arányú hiperkorrekció-előfordulásra számíthatunk.
- (ii) Az ige és vonzatának sorrendje, a szórend (azaz a szórend a (bV) és (bVn) változó esetében) befolyásoló szereppel bír a hiperkorrekció kialakulásában. Ha az ige nem megelőzi, hanem követi vonzatát, akkor nagyobb a bizonytalanság, s nagyobb mértékben ítélnék helyesnek és produkálnak a beszélők hiperkorrekt alakokat.
- (iii) Az elvárható főnévi végzések illetve igemódok száma (azaz lehetséges-e többféle végződés a perspektíva függvényében, illetve többféle folytatása a mondatnak a realitás mértékétől függően) – vagyis hogy a kontextus melyik kategóriába sorolható – hat a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságára. Minél nagyobb számmal jelzett kategóriájú a szituáció, annál nagyobb a rendszer bizonytalansága, s ez nagyobb fokú hiperkorrekcióhoz is vezet.
- (iv) A *-t* vs. *-sz*t végű igék (azzal párhuzamosan, hogy utóbbiak esetében a normától való eltérés társadalmi megítélése jóval kedvezőbb) befolyásolják, hogy a hiperkorrekció milyen mértékben jelenik meg. Az adatok alapján magasabb arányú hiperkorrekciót a nagyobb mértékben stigmatizált suksükölő alakoknál várhatunk.
- (v) A különböző feladattípusokban a hiperkorrekció nem azonos arányban fordul elő. Az ítéletek során nagyobb mértékű hiperkorrekciós előfordulással van dolgunk, ami esetleg az adatközlők figyelmetlenségét tükrözheti.

Összegezve elmondható, hogy magasabb arányú hiperkorrekcióra számíthatunk, ha bármilyen zavaró tényező (lásd pl.: távolság, szórend, több várható végződés) közrejátszik, főleg ha ezek együttesen jelentkeznek. A *-t* végű igék esetében is magasabb hiperkorrekcióval számolhatunk, ha az *-sz*t végű igékkel vetjük össze őket. Továbbá: a produkcióra kevésbé jellemző a hiperkorrekció, mint értékítéletünkre.

Amellett érvelek, hogy az adatok tanúsága szerint kijelenthetjük, hogy a hiperkorrekció kialakulásában – az eddig számtalanszor vizsgált külső, társadalmi tényezők mellett – immár bebizonyosodott, hogy igenis jól körülhatárolható azon belső, nyelvi tényezők szerepe is, amelyek befolyásoló hatással bírnak a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságára.

Néhány általános megjegyzést is tesztek:

1. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az értékelés során, hogy a teszhelyzet és az élőbeszéd alapvetően két dologban is különbözik egymástól:
  - a) A teszt során – jóllehet azt kérem az adatközlőktől, hogy viszonylag gyorsan töltsék ki a kérdőívet, s ne javítsanak – lehetőségük van újraértelmezni a mondatot, esetleg javítani. Számos esetben előfordul a mondatkiegészítés során, hogy a válaszadók először a hiperkorrekt alakot írják be, s csak azután döntenek a hiperkorrekciót előhívó, ám helyes alak mellett. Valószínűleg erre az élőbeszédben nem, vagy csak kisebb mértékben kerülne sor.
  - b) Az élőbeszédben a *-t* végű igék esetén egyszerűbb a szituációk kategóriákba sorolása, ugyanis ott egyértelmű, hogy egy már megvalósult vagy még nem realizálódott eseményről beszélünk-e. A tesztben erre vagy egyáltalán nem utal a mondat (pl. a *tarthatja* szót tartalmazó *A megcsalt hölgy elmondta, hogy számára most mindenél fontosabb, hogy a lakásban is szemmel tarthatja a férjét* mondat), vagy egy lexikai elemmel próbálom sugallni a jövőbeliséget (pl.: az *új, holnap*, és a *stratégiákat* szavak segítségével. Vö. *Nem az a feladata ennek a piacra kerülő új készítménynek, hogy lefogyasztja a fogyni vágyókat*).
2. Bizonyos eseteket nem is annyira hiperkorrektnek célszerű minősíteni, hanem a biztonságos formák használatának. Ilyenek azok a legmagasabb kategóriájú főnévi és igei szerkezetet tartalmazó szituációk, ahol semmi sem utal arra, hogy melyik végződés az elvárható, következésképpen mindegyik normatívnak tekintendő. A lokáció kifejezésekor ilyen esetek voltak a *kisteherautóban* elfogadása (vö. *Egy ott parkoló kisteherautóban a terroristáknak sikerült elrelyeniük a bombát.*), valamint *kertben/kertbe* használata (vö. *Ellenőrizte felszerelését, mielőtt elindult volna, hogy a _____ (kert) a tegnap vett fát elültesse.*). Csupán a beszélő perspektívájától függ, hogy a *hol?* vagy *hova?* kérdésre felelőnek tekintjük-e az említett mondatokat. Az igék esetén szintén nem utal semmi arra bizonyos esetekben (pl.: a *tarthatja* szót tartalmazó mondatnál), hogy milyen modalitás az elvárt, ugyanis a mondatban mind a kijelentő,

mind pedig a kötómód elvárható aszerint, hogy már egy magvalósult, vagy csupán a jövőben megvalósulandó dologról beszélünk-e.

3. Mindkét típusú feladatnál a legszembevetőbb különbség olyan esetek összehasonlításakor figyelhető meg, amelyek több jegyben is különböznek egymástól.

5.8. Hogyan tovább?

Ebben a részben a gyermeknyelvi hiperkorrekciós kutatások kibővítésének igényére hívom föl a figyelmet. Elsősorban nagyobb számú gyermek megfigyelése lehetne az első lépés e részterület bővítésére.

Rámutatok, hogy a kétnyelvűségi kutatások az a további terület, ahol a hiperkorrekció pusztá megjelenése, valamint annak pontos leírása eszközként funkcionálhat. Itt a hiperkorrekciót a kétnyelvűek mentális lexikonjának mai napig is vitatott feltérképezéséhez lehetne használni.

A vizsgálat eredményeit értékelve felmerül a kérdés, hogy esetleg további nyelvi tényezők (pl.: az elvárt végződés között felszólító vagy kötómód szerepel-e; az ige száma, személye) is szerepet játszhatnak a hiperkorrekció kialakulásának gyakoriságában. Ezek megválaszolására az értekezés nem vállalkozik, viszont ezek vizsgálata további kutatások alapjául szolgálhat.

Feltételezhető, hogy az elvárt kötő- illetve felszólító mód összevetésekor (-t végű igék) azt kapnánk, hogy az előbbi esetén nagyobb a hiperkorrekció előfordulási esélye. Ennek magyarázata talán abban rejlik, hogy itt nem válik el az igekötő, mint a formailag nagyjából megegyező felszólító módnál.

Ugyancsak elképzelhető, hogy az ige száma/személye is szerepet játszhat, valamint a HETZRON-féle (1972) táblázat kategóriái besorolása is. A táblázat A–F kategóriáit átnézve intuitíve gyanítható, hogy a stigmatizáció, s ennek következtében a hiperkorrekció nem egyforma erővel jelentkezik a hat kategória esetén.

Érdemes volna megvizsgálni, hogy a mondat során korábban használt hasonló alakú, de normatív változat – vagyis a lokáció kifejezésénél egy normatív, inessivusi [bVn] változat, vagy az igemód kifejezésekor egy normatív, kijelentő módú [juk] változat – előidézheti-e a hiperkorrekt változatok – tehát illativusi [bVn] változat, valamint

felszólító/kötőmódban a hiperkorrekt [juk] változat – kialakulását (például: *Itt ebben a cikkben nem ezzel van szembenállítva*, valamint *Segítjük abban, hogy melyiket választja.*)

IRODALOM

- ÁGEL Vilmos** (1991). Befordultam a konyhába(n). Egy hiperkorrekt nyelvhasználat háttéréről. *Magyar Nyelv*, 87: 83–85.
- BÁNFAI Beáta, BODOR Péter és PLÉH Csaba** (1987). A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre. *Magyar Nyelvőr*, 111, 20–28.
- HETZRON, Robert** (1972). Studies in Hungarian Morphophonology. *Ural–Altäische Jahrbücher* 44: 79–106.
- JANDA, Richard D. and AUGER, Julie** (1992). Quantitative evidence, qualitative hypercorrection, sociolinguistic variables – and French speakers’ ‘eadhaches with English h/Ø. *Language & Communication*. 12 (3/4), 195–236.
- KONTRA Miklós** (1998). Gondolatok a (-bVn) és a (-bV) nyelvi változókról. In SÁNDOR Klára (szerk.) *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 9–22.
- KONTRA Miklós** (2003). Vizsgálati eredmények: a független változók hatásai a nyelvi változókra. In KONTRA Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 85–168.
- LENGYEL, Zsolt** (1981). *A gyermeknyelv*. Budapest: Gondolat.
- PRESTON, Dennis R.** (1991). Sorting out the variables in sociolinguistic theory. *American Speech*, 66: 33–56.
- PLÉH Csaba** (1985). A hiperkorrekció és a lazaság között: a nyelvi intuíció néhány életkori és pedagógiai befolyásolójáról. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből.*, I, 71–85.
- PLÉH Csaba** (1990). A stigmatizáció és hiperkorrekció dinamikájáról. In BALOGH Lajos és KONTRA Miklós (szerk.) *Élőnyelvi Tanulmányok*. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete, 55–75.
- PLÉH, Csaba** (1995). On the dynamics of stigmatization and hypercorrection in a normatively oriented language community. *International Journal of the Sociology of Language*. 111, 31–45.
- PLÉH, Csaba & BODOR, Péter** (2000). Linguistic Superego in a normative language community and the stigmatization-hypercorrection dimension. *Multilingua*, 1/2, 123–139.
- PLÉH Csaba és BODOR Péter** (2001). A nyelvi szuperego és a stigmatizáció kérdése a magyar nyelvközösségben. *Thalassa*, 12. évfolyam, 1. szám.: 3–19.
- WEINREICH, Uriel** (1953). *Languages in contact*. The Hague: Mouton.

MITRING ÉVA ÍRÁSAI ÉS PUBLIKÁCIÓI

- MITRING Éva** (2000). A hibakereső anyanyelvi oktatás szerepe a hiperkorrekció kialakulásában. In LENGYEL Zsolt, NAVRACSICS Judit és NÁDASI Edit (szerk.) *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép Európa IV.* Veszprém, 55–62.
- MITRING Éva** (2001). A hiperkorrekció és a -t végű igék. In PAPP György (szerk.) *11. Élőnyelvi konferencia.* Újvidék, 223–230.
- MITRING Éva** (2002). A -bV(n) változó a hiperkorrekció tükrében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* II/I.: 41–48.
- MITRING Éva** (2003). Hiperkorrekció a gyermeknyelvben. In LENGYEL Zsolt és NAVRACSICS Judit (szerk.) *V. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Jubileumi kötet. CD.* Veszprém: Veszprémi Egyetem.
- MITRING, Éva** (kézirat, a). Hypercorrection and Bilingualism.
- MITRING, Éva** (kézirat, b). The role of hypercorrection and stigmatisation in the Hungarian language community.
- MITRING Éva** (előkészületben, a). A hiperkorrekció társadalmi megítélése – Egy attitűdvizsgálat eredményei.
- MITRING Éva** (előkészületben, b). A különböző stigmatizált változók helyzete az E–K kontinuum mentén.
- MITRING Éva** (megjelenés alatt). Innováció a hiperkorrekciós kutatásokban - A kvalitatív hiperkorrekció létrejöttében szerepet játszó nyelvi tényezők kvantitatív vizsgálata a (bV) és (bVn) változók valamint a (-t végű igék kijelentő módja) és (-t végű igék felszólító/kötőmódja) változók esetében. In KUKORELLI Katalin (szerk.) *Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Füzetek – VII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti, Nyelvvizsgáztatási és Medicinális Lingvisztikai Konferencia, Dunaújváros 2005. április 28–30.* Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola, 1–9.
- MITRING Éva** (megjelenés alatt). The quantitative analysis of linguistic factors playing role in the genesis of qualitative hypercorrection in the case of (bV), (bVn) and (the indicative of -t final verbs), (the imperative/subjunctive of -t final verbs) variables. In LENGYEL Zsolt és NAVRACSICS Judit (szerk.) *VIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem válogatott előadásai. CD.* Veszprém: Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, 1–10.